

DE GRONDWET - ARTIKEL 122 - GRATIE

1. Gratie wordt verleend bij koninklijk besluit na advies van een bij de gerecht en met inachtneming van bij of krachtens de wet te stellen voor
2. Amnestie wordt bij of krachtens de wet verleend.

WETENSCHAPPELIJK COMMENTAAR ARTIKEL 122 - GRATIE - G. BOOGAARD & J.J. BUT

Inhoudsopgave

1. Historische ontwikkeling en actuele betekenis
2. Algemeen
3. Gratie
4. Amnestie
5. Jurisprudentie
6. Literatuur
7. Historische versies

Editie september 2020

1. HISTORISCHE ONTWIKKELING EN ACTUELE BETEKENIS

Van oudsher is de gratiebevoegdheid verbonden met het prerogatief van een Souverein recht te laten te gelden, zoals het Koning Nobel vrij stond om zelfs met het oog op van de vos Reinaert kwijt te schelden.^[1] Gratie is ‘een buitengewone tussenkomst gang der justitie,’ aldus Kranenburg, ‘door dezen verricht in de volheid van zijn i absolutistische theorie alle staatsorganen, ook de rechterlijke macht, voortkwan deze benadering zijn nog tot na de Tweede Wereldoorlog in ons staatsrecht werd gratie verleend ter gelegenheid van Wilhelmina’s 50-jarige regeringsjubileu 1955 volgde Koninklijke genade ter gelegenheid van de 10-jarige bevrijding van h 1966 werd het huwelijk van Beatrix en Claus opgeluisterd met een Staatsbladg daarvan leidde tot het advies om met deze praktijk te stoppen.^[6] De regering nam moest de ministeriële verantwoordelijkheid eraan te pas komen om de wens gelegenheid van haar 25-jarig regeringsjubileum in 1973 en ter gelegenheid van 1980 af te wijzen.^[7]

Gratie als ‘de schoonste parel op des Konings kroon’ en ‘het tederste prerogatief’ is geraakt in het moderne strafrecht en door opkomst van de rechtsstaat. Dit laatste va

de grondwetsherziening van 1983. In het hoofdstuk over de rechtspraak verviel (de bepaling dat ‘alom in de Nederlanden’ recht werd gesproken in naam des Koning (Grondwet van 1953)).^[8] Als waarborg voor centralisatie van rechtspraak werd deze bepaling geacht tenopzichte van het vereiste dat gerechten bij de wet moeten worden ingesteld te worden vermeden dat justitiabelen het staatshoofd verantwoordelijk zouden stellen voor strafvonnissen.^[9] Het doorvoeren van de keuze om de verwijzingen naar de (constitutie) te vervangen door het vormvoorschrift ‘bij koninklijk besluit,’ heeft de aandacht verdere aandacht van de Koning. Ten slotte is in 1983 de bevoegdheid om bij algemene bestuur^[10] de rechter aan te wijzen wiens advies moet worden ingewonnen over het vervangen door de algemene bevoegdheid voor de wetgever om hierover en de voorschriften te stellen. De inmiddels op basis van artikel 122 Grondwet vastgestelde eisen aan de procedure en bevat in artikel 2 ook de twee materiële criteria op basis waarvan worden verleend. Dat zijn: ofwel op grond van een omstandigheid die, had de rechter een andere uitspraak had geleid, ofwel ‘indien aannemelijk is geworden ten uitvoerlegging van de rechterlijke beslissing of de voortzetting daarvan strafrechtstoepassing na te streven doel in redelijkheid wordt gediend.’ Gratie is persoonlijke koninklijke gunst meer, maar ingebed geraakt in de positieve verantwoordelijkheid en het rechtsstatelijke legaliteitsbeginsel.

De discretionaire ruimte voor gratieverlening is verder ingekaderd door de mensenrechten. Kortmann merkt in zijn commentaar nog op dat de tekst van de (meer) beperkt tot interventies in de gevolgen van een bestraffend vonnis.^[12] Dit waar het tuchtrecht gratie te kunnen gaan verlenen.^[13] Door de huidige formulering van de wet is de mogelijkheid dat de regering ook kan ingrijpen in de rechtsgevolgen van een civiel vonnis, bijvoorbeeld als de rechter een bevel tot wetgeving geeft.^[14] Hoewel een interventie in een civiel vonnis naar de tekst dus niet uitsluit, zal deze inmiddels voortvloeien uit artikel 6 EVRM. Het enkele bestaan van de bevoegdheid van de Kroon om te interveniëren op plaats te stellen van een uitspraak van het College van Beroep voor het bedrijfsleven laatste in de ogen van het EHRM geen ‘onafhankelijke rechter’ meer was.^[16] Bovenop de ‘eindvonnissen’ inmiddels ook onder artikel 6 EVRM.^[17] Artikel 3 EVRM, onmenselijke of vernederende behandeling, heeft eveneens invloed gekregen op de gratiebevoegdheid. Het EHRM plaatst onder het martelverbod steeds indringende de positie van levenslang gestraften. Zij moeten perspectief houden dat hun straf te eniger tijd kan worden verkort.^[18] Sinds de Regeling volggprocedure langgestraften kon uitmonden in ambtshalve gratie of omzetting naar een tijdelijke straf) in 2000 is het perspectief van levenslang gestraften uit de mogelijkheid aan de burgerlijke rechter te vragen of zelf om gratie verzoeken. In algemene zin heeft de Hoge Raad deze bevonden in het licht van artikel 3 EVRM.^[19] Daarbij tekende de Hoge Raad aan dat worden als zou blijken dat levenslang gestraften in feite nooit gratie krijgen.

Inmiddels staat de oude gratiebevoegdheid daarmee in het centrum van de discussie over de ‘prospect of release’ van levenslang gestraften en over hun ‘possibility of review’ van hun straf. Deze zogenaamde Vintertoets behelst dan ook de vraag *‘of zich zodanig aan de zijde van de veroordeelde hebben voltrokken en zodanige vooruitgang is geconstateerd, dat verdere tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf gerechtvaardigd’*^[20], en dient na 25 jaar te worden toegepast. Omvangrijk is de re

voor levenslang gestraften in ieder geval niet. In 1986 werd (onder het oude beleid) en in 2009 mocht de terminaal zieke A.C. twee weken voor zijn verwachte dood na of vaker meegewerkt moet worden aan (uitzicht op) gratie, is voorwerp van een conflict tussen rechters die de Vinter-toets uit de EHRM-jurisprudentie proberen te toenemende terughoudendheid van de politieke ambten bij de resocialisatie van le^[22] Zo stelde de staatssecretaris nog in juni 2016 dat '[l]evenslang is wat het is: op van het leven. Daar kiest de rechter bewust voor. Hij kan immers ook een tijdel opleggen. [...] Ik ben niet voornemens hiervan af te wijken.' De toets die de staa beoogt, betreft de vraag of een levenslanggestrafte een begin mag maken met re-i Dit is dan ook een wezenlijk andere benadering dan het EHRM voor ogen sta beëindiging van de straf - prospect of release – gedurende het gevangenschap voort beoordeling vraagt omtrent de ontwikkelingen die de gedetineerde heeft de rehabilitatie – possibility of review.

Met betrekking tot gratieverlening hebben zich de afgelopen jaren onder deze EHRM en Nederlandse regering, met de Hoge Raad als schipperend orga voorgedaan met betrekking tot gratieverlening voor levenslanggestraften. Hoewe lagen, was de steen die de ontwikkelingslawine van de Nederlandse gratieverlenin vernietigende oordeel van het EHRM in de *Murray* zaak Hierin werd duidelijk d tot resocialisatie van levenslanggestraften, een wezenlijke voorwaarde gratie te Nederland tekortschoot. Een levenslanggestrafte die psychiatrische hulp nodig had de *facto* geen kans op gratieverlening. Hierom is sprake van schending van artikel Raad stelde op 5 juli 2016 , in navolging van *Murray*, in een tussenarrest dat '[z]o zodanig is gewijzigd dat voor een tot levenslange gevangenisstraf veroordeelde ee bestaat tot herbeoordeling van de straf op de wijze als hiervoor geschetst, w verkorting van de straf dan wel (voorwaardelijke) invrijheidstelling, levert de levenslange gevangenisstraf een schending op van art. 3 EVRM.'

In het vervolgarrest stelde de Hoge Raad dat de procedurele waarborgen, oftewel de elkaar zit in Nederland, mede dankzij de introductie van het Besluit Adviescollege l Echter, '[i]ndien op enig moment zou komen vast te staan dat een levenslange onder vigeur van het nieuwe stelsel van herbeoordeling in de praktijk nimmer wor bepaaldelijk een factor van betekenis zijn bij de alsdan te beantwoorden vraag of d de verdere tenuitvoerlegging verenigbaar is met art. 3 EVRM.' De Hoge Raad hou de mogelijkheid dat het *de facto* blijft schuren. De Staatssecretaris hield ee interpretatie op de levenslanggestraften praktijk dan het EVRM, waarbij de schipperen.

De verwijzing naar het Besluit Adviescollege levenslanggestraften is in dat lic Besluit is een poging om de Nederlandse praktijk in lijn te brengen met het EV onder andere een termijn voor het beoordelen van het gratieverzoek binnen Daarnaast worden taken aan een adviescollege opgedragen, waaronder de adviserin levenslanggestrafte voor resocialisatie- en re-integratieactiviteiten in aanmerking k a). Dit besluit is in 1 maart 2017 in werking getreden. Desondanks kwam er toch ki Nederlandse praktijk. Zo werd vanuit een collectief (NJCM, Forum levenslang,

rechterlijke uitspraak machtigt tot het uitvoeren van de sanctie door de uitvoerdaaraan de maximale grenzen, maar dat maakt de executie van een vonnis onderdeel van de rechtsprekende functie.^[25] Dat wil uiteraard niet zeggen dat het kan zijn om gratie te verlenen. Spiegelbeeldig aan een besluit om vervolging in gratiebevoegdheid in onze ogen in beginsel worden gezien als een kwestie van opportuniteit (waaronder een moreel-ethische dimensie moet worden begrepen) is de mogelijkheid van onrechtmatigheid uit te sluiten. Oud kiest er wat dit betreft dan de gratiebevoegdheid in het hoofdstuk over de uitvoerende macht te bespreken. De keuze van Van der Pot om artikel 122 Grondwet in het deel ‘rechtspraak’ te bespreken is maar deels op. Inderdaad is in ieder geval de verlening van amnestie geen daad van de uitvoerende maar evenmin een handeling van uitvoerende aard.

3. GRATIE

Gratie betreft de ‘bevoegdheid om in individuele gevallen of voor een categorie van gevallen de gevolgen van een vonnis voor wat betreft de straf te verminderen of op te heffen. Het kan van het gepleegde feit blijft bestaan, de gevolgen van een veroordelend vonnis te wijzigen ten gunste van bepaalde veroordeelden’.^[27] Collectieve gratieverlening (‘collectieve lijstgratie’ als via de zogenaamde Staatsbladgratie) is door gewijzigde de orde geraakt.^[28] De laatste Staatsbladgratie dateert uit 1975. Vanwege de strafrechtken werden alle vrijheidsstraffen van veertien dagen of minder gemaakt. Een maatregel is zowel vanwege zijn aanleiding als vanwege zijn vorm bekritiseerd. De gratie uit de Gratiwet zijn inmiddels toegesneden op de beoordeling van het vonnis en ter gelegenheid van de vaststelling van die wet is overwogen dat het eerste Grondwet zich tegen collectieve gratieverlening verzet. Corresponderend met de afweging te maken tussen de voortzetting van de straf en de daarmee dienende doelen, is de gegroeide acceptatie van de voorwaardelijke gratie. Die kwam tot stand met het Gratiebesluit van 1976, waarna de grondwetgever in 1983 met een expliciete overname maakte aan de discussie over de toelaatbaarheid ervan.^[30] Inmiddels bevat artikel 17 Gratiwet een regeling voor de voorwaardelijke gratie. Gratie kan dus ook worden herroepen. Dat kan via een koninklijk besluit (artikel 17 Gratiwet).

De gedachte dat gratie niet wordt verleend voordat advies is ingewonnen bij de rechter, die de huidige Grondwet is de wetgever bevoegd daarvoor gerechten aan te wijzen. De rechter kan advies ingewonnen bij het gerecht dat de straf of maatregel heeft opgelegd of tenuitvoerlegging heeft gelast (artikel 4 Gratiwet). Aanvullend is het nog mogelijk om advies aan de Hoge Raad (artikel 11 Gratiwet). Bij uitspraken die door meervoudige kamers worden gegeven waarbij het Openbaar Ministerie dat heeft aangegeven, wordt het Openbaar Ministerie gevraagd. Het gerecht kan ook zelf nog besluiten inlichtingen in te winnen bij daartoe genoemde personen. Opvallend is dat het rechterlijke advies, als het niet eenparig is, ook het gevoel van de minderheid en de daarvoor aangevoerde gronden (artikel 17, Gratiwet).

Buiten de levenslanggestraften problematiek, hetgeen per saldo maar een klein deel omtrent gratieverlening, heeft er in de afgelopen jaren één zaak zich tot een arrest ontwikkeld. De vraag bij het Gerechtshof Den Haag die voorlag was of een schadevergoeding gratieerbaar was. Een schadevergoedingsmaatregel wordt opgelegd aan een verdachte.

vergoeden aan slachtoffers. Deze maatregelen zijn volgens het gerechtshof niet grat

Praktisch speelt de ‘Screeningsautoriteit Justis’, een agentschap van het Minist Veiligheid, een grote rol in de procedure.^[31] Dat verzamelt en controleert de stuk over 2019^[32] aat ten aanzien van gratieverlening de volgende statistiek zien:

Totaal aantal gratiebeslissingen	Kwartaal 1	Kwartaal 2	Kwartaal 3	Kwartaal 4	To
Onvoorwaardelijk toegewezen	28	37	30	50	14
Voorwaardelijk toegewezen	6	12	8	13	39
Afgewezen	127	155	131	118	53
Buiten behandeling gestelde gratieverzoeken	70	63	78	53	26

karakter, dat alleen bij of krachtens de wet kan worden verleend. Ook materie beschouwen als een daad van wetgeving. Tussen 1848 en 1983 bepaalde Grond ‘niet dan bij eene wet’ werd verleend. In 1983 is delegatie van de bevoegdheid toegestaan. Verschillende auteurs hebben zich

vervolgens afgevraagd wat nog de zin van deze bepaling is, nu hij praktisch all lagere wetgevers uit zichzelf amnestie gaan verlenen.^[33] Los van een verbod voor om zonder grondslag in een formele wet amnestie te verlenen voor parkeerdeli het grondwettelijk blijven erkennen van het bestaan van deze bevoegdheid van t Hoewel

de voorbeelden van het gebruik van deze bevoegdheid zeer zeldzaam zijn, is een niet uitgesloten. Het enige voorbeeld dat in de literatuur geregeld figureert, is de we 1914^[34] waarin aan bepaalde categorieën deserteurs amnestie werd verleend als zij de mobilisatie alsnog voor militaire dienst zouden melden.

Andere voorbeelden lijken er niet te zijn. De digitale zoekmogelijkheden van State hebben slechts het initiatiefwetsvoorstel uit 1934 opgeleverd, aanhangig gemaakt d en Visser (beiden CPN) om amnestie te verlenen aan degenen die in 1933 voor c hadden deelgenomen aan de munterij op de kruiser De Zeven Provinciën.^[35] In het re figuur van de amnestie echter onlangs weer opgedoken. Sinds de Hoge Raad de h van dienstweigeraars voor Nederlands-Indië afwees, onder andere met de overwe meer op de weg van de politieke en wetgevende organen dan van de herzieningsr het Comité Nederlandse Ereschulden aan op amnestie voor degenen di Wereldoorlog weigerden deel te nemen aan de politionele acties.

Buiten de Nederlandse regeling uit 1914 heeft de Hoge Raad zich wel uitgelaten ov van een Liberiaanse amnestieregeling rakend aan de Nederlandse jurisdictie. Am Liberiaanse overheid verleend aan oorlogsmisdadigers die ten tijde van de burgero niet hadden gedragen, waaronder in dit geval een Nederlandse wapenhandelaar. T van de positieve verplichtingen die – onder meer ex art. 2 en 3 EVRM - op staten ru

leven te beschermen en onmenselijke behandeling te voorkomen, dienen staten als open te stellen voor strafrechtelijke vervolging en bestraffing, alsmede effectief onderzoek te doen tegen dergelijke oorlogsmisdadigers. Daarbij hebben Staten *margin of appreciation*. Op die grond stelde de Nederlandse rechter het OM in staat alsnog te vervolgen, ondanks de Liberiaans verleende amnestie. Dit past over Grondwettelijke amnestie beschrijving waarin bij of krachtens de wet amnestie Kennelijk is de Nederlandse appreciatie hiervan in casu dat dat gaat om Nederland beheerst door internationaal recht dat mensenrechten garandeert, en niet om wetten buiten dat kader plaatsten.

5. JURISPRUDENTIE

- EHRM 19 april 1994, ECLI:CE:ECHR:1994:0419JUD001603490, nr. 16034/94 (Nederland).
- EHRM 19 maart 1997, ECLI:CE:ECHR:1997:0319JUD001835791 nr. 18357/94 (Griekenland).
- EHRM (GK) 12 februari 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0212JUD002190604, nr. 21906/04 (Cyprus).
- EHRM 15 januari 2009, ECLI:CE:ECHR:2009:0115JUD003350904, nr. 33509/04 (no.2).
- EHRM (GK) 9 juli 2013, ECLI:CE:ECHR:2013:0709JUD006606909, nrs. 66069/10 (Vinter e.a. t. Verenigd Koninkrijk).
- EHRM 3 februari 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:0203JUD005759208, nr. 57592/10 (Verenigd Koninkrijk).
- EHRM 26 april 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0426JUD001051110, nr. 10511/10 (Koninkrijk der Nederlanden).
- HR 16 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BF3741, NJ 2009/602.
- HR 25 juni 2013, ECLI:NL:HR:2013:74, nrs. 13/00068 H 13/00067 HPM.

- Hoge Raad 19 december 2017, ECLI:NL:HR:2017:3185.
- Hoge Raad 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1325.
- Hoge Raad 18 december 2018, ECLI:NL:HR:2018:2336.
- Gerechtshof Den Haag 30 mei 2017, ECLI:NL:GHDHA:2017:1662.

6. LITERATUUR

- C.A.J.M. Kortmann, De Grondwetsherzieningen 1983 en 1987, Kluwer, Deventer
- J.T. Buijs, De Grondwet. Eerste Deel, Arnhem: Gouda Quint 1883.
- J. van Merriënboer, P. Bootsma & P. van Griensven, Tour de Force. Van Agt-biografie, Amsterdam: Boom 2008.
- J. de Putter, 'Genade voor recht. Van den vos Reynaerde en de historische werkelijkheid', in: Tielcelijn. Nieuwsbrief voor Reynardofielen 8 (1995) nr. 2, p. 47- 60.
- R. Kranenburg, Het Nederlandsch Staatsrecht. Tweede Deel, Haarlem: Tjeenk Willink 1938.
- W. van Hattum, 'Het recht van gratie', NJB 2014/ 1839 De rechter, de minist gevangenisstraf (deel 2)', Trema 2015/ 7.

- P.J. Oud, Het constitutioneel recht van het koninkrijk der Nederlanden, De Winkler Prins 1970.

7. HISTORISCHE VERSIES

Art. 49 Gw. 1814: De Souvereine Vorst verleent gratie, abolitie en remissie van advies van den Hoogen Raad der Vereenigde Nederlanden. Art. 67 Gw. 1815: De Koning oefent dat regt uit, na ingekomen advies van den Hoogen Raad der Nederlanden (art. 66 Gw. 1815). Art. 66 Gw. 1848: De Koning heeft het regt van gratie van straffen, door middel van de Koningin opgelegd.

Wanneer het veroordeelingsbesluit betreft tot drie jaren gevangenis en daar beneden en te samen, hetzij afzonderlijk, oefent de Koning dat regt uit, na gehoord advies van den Hoogen Raad der Nederlanden; in de overige zaken, na gehoord advies van den Hoogen Raad der Nederlanden. Amnestie en abolitie worden niet dan door eene wet toegestaan.

Art. 68 Gw. 1887: De Koning heeft het regt van gratie van straffen, door regterlijk velding. Hij oefent dat regt uit na het advies te hebben ingewonnen van den regter daaraan. Amnestie of abolitie worden niet dan bij eene wet toegestaan (art. 70 Gw. 1938; art. 70 Gw. 1953).

Amnestie of abolitie worden niet dan bij eene wet toegestaan (art. 70 Gw. 1938; art. 70 Gw. 1953).

NOTEN

1. Van den vos Reynaerde, vers 2542- 2545. Willem die Madoc meende overiger Nobel zeer onhoofs handelde door niet vooraf advies in te winnen bij de baron hadden geweest. Zie: J. de Putter, 'Genade voor recht. Van den vos Reynaerde werkelijkheid', in: Tielcelijn. Nieuwsbrief voor Reynardofielen 8 (1995) nr. 2,
2. R. Kranenburg, Het Nederlandsch Staatsrecht. Tweede Deel, Haarlem: Tjeenk 110.
3. Besluit van 26 augustus 1948 houdende bepalingen met betrekking tot het verleent aanleiding van het 50- jarige Regeringsjubileum van Hare Majesteit Koningin de troonopvolging door Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Juliana der Nederlanden (Stb. 1948, 392).
4. Besluit van 25 april 1955 houdende bepalingen met betrekking tot het verleent aanleiding van de herdenking dat het Vaderland tien jaren geleden werd bevrijd (Stb. 1955, 110).
5. Besluit van 28 februari 1966 houdende bepalingen met betrekking tot het verleent aanleiding van het huwelijk van Hare Koninklijke Hoogheid Prinses Beatrix met Willem Otto Frederik Geert von Amsberg (Stb. 1966, 73).
6. Een advies van Centrale Raad van Advies voor het Gevangeniswezen, de Psychische Reclasseurij. Zie: P. Brood, 'Bronnen voor gratieverlening tot 1987', in: G.A. (red.), Broncommentaren 7, Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (1987), p. 10-11.
7. J. van Merriënboer, P. Bootsma & P. van Griensven, Tour de Force. Van Agt- Amsterdam: Boom 2008, p. 361- 362 en p. 368- 369. Zie voor het officiële staatsrecht de brief van de staatssecretaris van 28 maart 1980, Staatscourant 1980, 100.
8. De Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State is nog tot de inhuldiging van de Koningin Beatrix II toegevoegd.

- Willem Alexander recht blijven doen ‘in naam der Koningin’. Sinds 2013 is de stilzwijgend - mee opgehouden.
9. Kamerstukken II 1979- 1980, 16 162, nr. 3, p. 3- 4 (Nng, VI, p. 7- 8).
 10. Besluit van 30 juni 1976, houdende vaststelling van een algemene maatregel v uitvoering van artikel 77, tweede lid, van de Grondwet (Stb. 1976, 378).
 11. Wet van 23 december 1987, houdende regelen voor de indiening en behandelii beschikking op verzoekschriften om gratie (Stb. 1987, 598).
 12. C.A.J.M. Kortmann, De Grondwetsherzieningen 1983 en 1987, Kluwer, Devel
 13. Kamerstukken II 1979- 1980, 16 162, nr. 3, p. 23- 24 (Nng VI, p. 27- 29). Een daarvan is in de Gratiewet echter niet opgenomen. Zie ARRvS (vz) 6 februari 245. Er bestaan wel bijzondere gratievoorzieningen in tuchtrechtregelingen, zc Wet op het Notarisambt.
 14. Helemaal ondenkbaar is dat niet. Buijs (J.T. Buijs, De Grondwet. Eerste Deel, Quint 1883, p. 276 - 277) protesteert tegen de gratieverlening van een rechterli opstal af te breken.
 15. Artikel 74 lid 1 van de Wet administratieve rechtspraak bedrijfsorganisatie (ou
 16. EHRM 19 april 1994, nr. 16034/ 90 (Van de Hurk t. Nederland). De gewraakte overigens al per 1 januari 1994 vervallen.
 17. EHRM 19 maart 1997, nr. 18357/ 91 (Hornsby t. Griekenland) en EHRM 15 j; 33509/ 04 (Burdov t. Rusland (no.2)).
 18. EHRM (GK) 12 februari 2008, nr. 21906/ 04 (Kafkaris t. Cyprus).
 19. HR 16 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BF3741, NJ 2009/ 602 met annotatie van
 20. EHRM (GK) 9 juli 2013, nrs. 66069/ 09, 130/ 10 en 3896/ 10 (Vinter e.a. t. Ve recentelijk nader ingevuld in EHRM 3 februari 2015, nr 57592/ 08 (Hutchinso Koninkrijk), met name §119.
 21. Beantwoording Tweede Kamervragen van 4 maart 2014, 2013 Z 25341.
 22. W. van Hattum, ‘Het recht van gratie’, NJB 2014/ 1839 en W. van Hattum, ‘D minister en de levenslange gevangenisstraf (deel 2)’, Trema 2015/ 7, p. 200- 2 van de Staatsecretaris van Veiligheid en Justitie, d.d. 2 juni 2016, Wijzigingen tenuitvoerlegging van de levenslange gevangenisstraf, (kenmerk 766939) bev “Levenslang is wat het is: opsluiting voor de rest van het leven. Daar kiest de i Hij kan immers ook een tijdelijke gevangenisstraf opleggen. Zoals mijn voorg; verschillende momenten aan uw Kamer hebben laten weten, is levenslang in b Ik ben niet voornemens hiervan af te wijken.”
 23. Kamerstukken II 1979- 1980, 16 162, nr. 3, p.23 (Nng VI, p. 27).
 24. Interpellatie van het lid Wolff (CPN) op 26 juni 1969, Handelingen II 1968- 1; vergadering, blz. 3494 e.v.
 25. Vgl. P.J. Oud, Het constitutioneel recht van het koninkrijk der Nederlanden, D Tjeenk Willink 1970, p. 394.
 26. Die keuze maakt het Handboek nog steeds. Zie: Van der Pot, Handboek van h

- Staatsrecht, bewerkt door D.J. Elzinga, R. de Lange, en H.G. Hoogers, 2014, p. 27.
27. Kamerstukken II 1979- 1980, 16 162, nr. 3, p. 23 (Nng VI, p. 27).
 28. Oud meent overigens dat de Grondwet al sinds 1848 met gratie een individueel bedoelde. P.J. Oud, Het constitutioneel recht van het koninkrijk der Nederlanden, Tjeenk Willink 1970, p. 397.
 29. Besluit van 17 juli 1975 houdende bepalingen met betrekking tot het verlenen van amnestie aanleiding van de ontstane achterstand in de tenuitvoerlegging van vrijheidsstraffen (400).
 30. Kamerstukken II 1979- 1980, 16 162, nr. 3, p. 24 (Nng VI, 28).
 31. Artikel 4 lid 3 sub a Organisatiebesluit Dienst Justis 2015, Staatscourant 2015, 2015-01-27.
 32. <https://www.justis.nl/overjustis/cijfers/2019/gratie.aspx>
 33. C.A.J.M. Kortmann, De Grondwetsherzieningen 1983 en 1987, Kluwer: Deventer, 1987.
 34. Gedrukt onder nummer 186 van de zitting 1934- 1935. Het voorstel werd op 1 september 1934 ingetrokken.
 35. HR 25 juni 2013, nrs. 13/ 00068 H 13/ 00067 H.

CITEER SUGGESTIE

G. Boogaard & J.J. But, Commentaar op artikel 122 van de Grondwet, in: E.M.H. H. Leenknecht (red.), Artikelsgewijs commentaar op de Grondwet, webeditie 2021 (www.Nederlandrechtsstaat.nl).